

საქართველოს ადგილი შავი ზღვის სრუტეების კონვენციაში და ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია (XX საუკუნის 20-30-იანი წლები)¹

ლელა სარალიძე

ისტორიის დოქტორი, რეგიონალიზმის კვლევის
ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: elasaralidze@yahoo.com
ORCID: 0009-0008-5173-7906

აბსტრაქტი: ნაშრომში საარქივო დოკუმენტებისა და ემიგრაციული პრესის მასალების მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე, შესწავლილია ემიგრაციაში მყოფი ქართველი პოლიტიკოსების ბრძოლა გასაბჭოებული საქართველოს ინტერესების დასაცავად, ლოზანისა და მონტრეს საერთაშორისო კონფერენციებზე. შავ ზღვას, ასევე, ბოსფორის და დარდანელის სრუტეებს, უძველესი დროიდან, როგორც მოსაზღვრე, ასევე, არამოსაზღვრე ქვეყნებისთვის განსაკუთრებული სავაჭრო-ეკონომიკური და სამხედრო მნიშვნელობა აქვს. რკინის ფარდის მიღმა, ევროპაში მყოფი ქართველი პოლიტიკოსები, აცნობიერებდნენ რა შავი ზღვის სტრატეგიულ მნიშვნელობას, სრუტეების საერთაშორისო კონვენციაში საქართველოსთვის ადგილის მოსაპოვებლად, საერთაშორისო დონეზე აქტიურად იბრძოდნენ. რამდენიმე სამეცნიერო სტატიას თუ არ ჩავთვლით, აღნიშნული საკითხი ქართულ ისტორიოგრაფიაში სათანადოდ შესწავლილი არ არის, ხოლო საბჭოთა ისტორიოგრაფია ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსების ბრძოლას მენშევიკების მოქმედებად აფასებს და მათ ღვაწლს მნიშვნელოვნად აკნინებს.

ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებთან დაკავშირებით დადებული საერთაშორისო ხელშეკრულებებიდან, მთავარი როლი თურქებს ეკუთვნოდათ. პირველ მსოფლიო ომში ოსმალეთის დამარცხების შემდეგ, 1918 წლის 30 ოქტომბერს მუდროსში დადებული ხელშეკრულება, ანტანტის ქვეყნების წინაშე ოსმალეთის კაპიტულაციას ითვალისწინებდა. ოსმალეთის ხელისუფლება იძულებული გახდა პირველ მსოფლიო ომში გამარჯვებული სახელმწიფოებისთვის შავ ზღვაში შესვლის, ასევე, კონსტანტინოპოლისა და სრუტეების ოკუპაციის უფლება მიეცა. 1920 წლისთვის ანტანტის სამხედრო ნაწილებმა კონსტანტინოპოლი და შავი ზღვის სრუტეები დაიკავეს. 1918 წლიდან 1920 წლის ივლისამდე, ქ. ბათუმში დიდი ბრიტანეთის ჯარი იდგა. 1920 წლის 7 ივლისს, დიდი ბრიტანეთის ხელისუფლებამ ბათუმში მის კანონიერ მეპატრონეს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებას დაუბრუნა. 1920 წლის 10 აგვისტოს, პარიზის მახლობლად, სევრში დაიდო ხელშეკრულება, რომლის თანახმად ოსმალეთი თავისი ტერიტორიის 3/4-ს კარგავდა, ხოლო სრუტეები სპეციალურ კომისიას უნდა გაეკონტროლებინა.

1921 წლის თებერვალ-მარტში, რუსეთის წითელი არმიის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაცია-ანექსიის შემდეგ, საქართველოს კანონიერი მთავრობა იძულებული გახდა ემიგრაციაში წასულიყო და დაკარგული თავისუფლების აღსადგენად ბრძოლა უცხოეთიდან გაეგრძელებინა. საქართველოს ემიგრაციული მთავრობის, 1922 წლის 13 ნოემბრის დადგენილებით, ლოზანის კონფერენციაზე აკაკი ჩხენკელი და ხარიტონ შავიშვილი გაგზავნეს. საქართველოს ეროვნული მთავრობის მიერ წარგზავნილი არაოფიციალური დელეგაციის ძალისხმევით, საქართველო, როგორც შავიზღვისპირა ქვეყანა, ლოზანის კონფერენციის ოქმებში შეიტანეს. გარდა ამისა, კონფერენციამ სრუტეების კონვენციის XII მუხლში საქართველოს ადგილი დაუტოვა. აღნიშნულ მუხლში საუბარი იყო საერთაშორისო კომისიაზე, რომელსაც სრუტეების საკითხში ახალი წესების შესრულებაზე მეთვალყურეობა ევალებოდა. იმავე მუხლის III აბზაცში, რომელსაც მეტსახელად „ქართველების აბზაცს“ უწოდებდნენ, აღნიშნული იყო, რომ შავი ზღვის მოსაზღვრე სახელმწიფოებს – საქართველოსა და უკრაინას, რომელთაც ლოზანის კონფერენციის მუშაობაში ოფიცია-

¹ კვლევა [HE-22-239] დაფინანსებულია შოთა რუსთაველის სახელობის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის (SRNSFG) მიერ

ალურად მონაწილეობა არ მიუღიათ, უფლება ჰქონდათ საერთაშორისო სრუტეების საკითხის შემსწავლელ კომისიაში საკუთარი წარმომადგენელი გაეგზავნათ. მიუხედავად დიდი ძალისხმევისა, შემდგომში ეს პოზიცია ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველმა პოლიტიკოსებმა ვეღარ შეინარჩუნეს. 1936 წლის 20 ივლისს, შვეიცარიის ქალაქ მონტრეში ხელი მოეწერა ახალ მონტრეს კონვენციას, რომლის ძალითაც ლოზანის კონფერენციის გადაწყვეტილება გაუქმდა, შავი ზღვის სრუტეებზე თურქეთის სრული სუვერენიტეტი აღდგა. ამ დროისთვის, ქართული ემიგრაცია შესუსტებული იყო. 1933 წლის ივლისში, პარიზში ქართული ლეგაცია ოფიციალურად გაუქმდა (არქივი, ფ. 1864, ან. 2, ს. 915:15), რასაც წინ უსწრებდა რუსეთ-საფრანგეთის თავდაუსხმელობის პაქტი (1932 წ. 29 ნოემბერი) (სარალიძე, 2010/2011:384).

მონტრეს კონვენციამ მძიმე გამოვლინება პოვა რუსეთ-საქართველოს 2008 წლის აგვისტოს ომის დროს, როცა აშშ-ს ხელისუფლებამ შავ ზღვაში სამხედრო ხომალდების შეყვანა განიზრახა, თურქეთის მთავრობამ ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში ამერიკული გემების გატარებაზე უარი განაცხადა და მონტრეს კონვენცია აამოქმედა. ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსების მცდელობის მიუხედავად, საქართველო უძლური აღმოჩნდა დაეცვა ქვეყნის უფლებები სრუტეების კონვენციაში, რასაც მაშინ საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებამ აქტიურად შეუშალა ხელი.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, რუსეთი, თურქეთი, ლოზანის კონვენცია, მონტრეს კონვენცია.

* * *

შესავალი. შავი ზღვის ფაქტორი, სამხედრო-ეკონომიკური თვალსაზრისით, ქართული სახელმწიფოსთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია. ამ ფაქტს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, რუსული ოკუპაციის გამო, ემიგრაციაში იძულებით წასული ქართველი პოლიტიკოსები. ისინი აქტიურად მონაწილეობდნენ საერთაშორისო ფორუმებში. ქართული პოლიტიკური ელიტა, ძირითადად, საფრანგეთში მოღვაწეობდა, სადაც ქართული ლეგაცია, 1933 წლის ივლისამდე, ოფიციალურად არსებობდა. ლოზანის კონფერენციაზე, სრუტეების კონვენციაში ადგილის მოპოვება ქართველი პოლიტიკოსების ძალისხმევის შედეგი იყო. საბჭოთა დელეგაციის პარალელურად, საქართველოს ინტერესების დასაცავად, ისინი აქტიურად იბრძოდნენ. მართალია, შემდეგში 1936 წელს მონტრეს კონვენციით, საქართველომ დაკარგა ლოზანის კონფერენციაზე მიღწეული შედეგები, თუმცა მათი ხმა აქტიურად ისმოდა საბჭოთა რეჟიმის ფარდის მიღმა და მსოფლიოს საბჭოთა მთავრობის რეალურ სახეს აჩვენებდა.

წინამდებარე ნაშრომში თანმიმდევრულად არის გადმოცემული ემიგრაციაში მყოფი ქართველი პოლიტიკოსებით თავდადებული ბრძოლა ლოზანის და მონტრეს კონფერენციებზე, სადაც სრუტეების კონვენციის საკითხი საერთაშორისო დონეზე განიხილებოდა.

მეთოდები: კვლევა დაფუძნებულია ისტორიულ-შედარებით და ემპირიულ მეთოდებზე, რაც საკვლევი მასალის კრიტიკულ ანალიზსა და გააზრებას გულისხმობს. გამოყენებულია საარქივო, პრესის მასალების, საერთაშორისო კონფერენციებზე პოლიტიკურ მოღვაწეთა მოხსენებების დამუშავების კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი, პოლიტიკური მონიტორინგი, საერთაშორისო ხელშეკრულებების მონაცემების ანალიზი.

მსჯელობა: შავიზღვისპირა სრუტეების როლი, ევროპულ სახელმწიფოთა ეკონომიკური განვითარების, საერთაშორისო ვაჭრობის და კონკურენციის პირობებში, მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ოსმალეთის იმპერია, რომელიც ანგარიშგასაწევ სამხედრო ერთეულს წარმოადგენდა, XIX საუკუნემდე, მსოფლიოს სრუტეების გამოყენების წესებს კარნახობდა. ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში, საკუთარი ხომალდების თავისუფალი გადაადგილების უზრუნველყოფის მიზნით, ევროპულ სახელმწიფოთა მმართველები ოსმალეთის ხელისუფლებასთან მოლაპარაკებებს აქტიურად აწარმოებდნენ. სასურველი შედეგის მისაღებად, ისინი დიპლომატიას, ზოგჯერ კი სამხედრო ძალასაც მიმართავდნენ. შექმნილმა საერთაშორისო პირობებმა შავიზღვისპირა სრუტეების

გამოყენების შესახებ საერთაშორისო კონვენციის შექმნის იდეა განაპირობა. რუსეთის, დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, ავსტრიის, პრუსიისა და ოსმალეთის წარმომადგენლებმა, 1841 წლის 13 ივლისს, ლონდონის სრუტეების პირველ კონვენციას მოაწერეს ხელი. კონვენციის ძალით, შავი ზღვის სრუტეებზე, რომლებიც შავ ზღვას ხმელთაშუა ზღვასთან აკავშირებს, ოსმალეთის იმპერიის ძველი მმართველობა აღდგა. სრუტეებში უცხოური სამხედრო ხომალდების გადაადგილება იკრძალებოდა, მათი მიმოსვლა კი საკუთრივ ოსმალეთის სულთნის მიერ იყო ნებადართული (Rozakis, Stagos, 1987:25).

თავის მხრივ, საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებამ, ლენინის მეთაურობით, მეფის რუსეთის ყველა არაკანონიერ ხელშეკრულებას, მათ შორის სრუტეებთან მიმართებაში, ანულირება გაუკეთა და თურქეთის ხელისუფლებასთან, მუსტაფა ქემალის (ათათურქის) მეთაურობით, მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა. საბჭოთა მთავრობა თურქეთის ხელისუფლების მიერ შემოთავაზებულ წინადადებას დაეთანხმა, რომლის მიხედვით, სრუტეების საკითხი შავი ზღვისპირა სახელმწიფოების იურისდიქციის ქვეშ რჩებოდა, თუმცა მსოფლიო არენაზე ძალთა თანაფარდობის ცვლისა და თვით შავი ზღვისპირა სახელმწიფოთა შორის არსებული უთანხმოებების გამო ეს ვერ განხორციელდა.

1921 წლის 16 მარტს, რუსეთის სოციალისტური ფედერაციული რესპუბლიკის მთავრობასა და ოსმალეთის დიდ ეროვნულ კრებას შორის გაფორმდა ხელშეკრულება, რომლის V მუხლი სრუტეებს ეხებოდა. შავი ზღვის სრუტეების საკითხი განსახილველად უნდა გადასცემოდა კონფერენციას შავი ზღვისპირეთის ქვეყნების შემადგენლობით. საკითხის გადანყვეტისას დაცული უნდა ყოფილიყო ოსმალეთის სუვერენიტეტი. მსგავსი პირობები იყო განხილული მოგვიანებით რუსულ-თურქულ ყარსის ხელშეკრულებაში 1921 წლის 13 ოქტომბერს, ასევე, 1922 წლის უკრაინულ-თურქულ ხელშეკრულებაში.

1922 წლის 20 ნოემბრიდან 1923 წლის 24 ივლისამდე (შესვენებით 1923 წლის 4 თებერვლიდან 22 აპრილამდე), დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და იტალიის ინიციატივით, თურქეთთან სამშვიდობო ხელშეკრულების მოსამზადებლად და შავი ზღვის სრუტეების კონვენციის შესამუშავებლად, შვეიცარიის ქალაქ ლოზანაში საერთაშორისო კონფერენცია გაიმართა. ანტანტის ქვეყნების ზოგადი პოზიცია შავი ზღვის სრუტეებში, როგორც მშვიდობიან, ასევე, ომის დროს, ყველა ქვეყნის სამხედრო გემებისთვის თავისუფალ გადაადგილებას ითვალისწინებდა, თურქეთის ნეიტრალიტეტის შემთხვევაში. ინგლისის დელეგაციამ შავი ზღვის სრუტეების დემილიტარიზაცია და მათზე საერთაშორისო კონტროლის დამყარება მოითხოვა.

საქართველოს ემიგრაციული მთავრობის, 1922 წლის 13 ნოემბრის, დადგენილებით, ლოზანის კონფერენციაზე, პირველ დელეგატად ევროპაში საქართველოს საგანგებო და სრულუფლებიანი მინისტრი აკაკი ჩხენკელი, ხოლო მეორე დელეგატად ერთა ლიგაში საქართველოს ეროვნული მთავრობის წარმომადგენელი, ხარიტონ შავიშვილი დაინიშნა (არქივი, ფ. 1864, ს. 636:38).

ანტანტის სახელმწიფოთა გადანყვეტილებით, საბჭოთა დელეგაციის მონაწილეობა თავდაპირველად სრუტეების საკითხის განხილვით შემოიფარგლა. საბჭოთა მთავრობამ გააპროტესტა ასეთი დისკრიმინაცია, მაგრამ შესაძლებლად მიიჩნია კონფერენციაში მონაწილეობა და გიორგი ჩიჩერინის მეთაურობით ლოზანაში ოფიციალური დელეგაცია გაგზავნა. გასაბჭოებულ საქართველოს კი ამიერკავკასიის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის საკავშირო საბჭოს თავმჯდომარე, საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრი, ბუდუ (პოლიკარპე) მდივანი წარმომადგენდა. მისი ძმა სიმონ მდივანი ემიგრაციაში მყოფი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის წარმომადგენელი იყო ანგორაში (ანკარა). ლოზანაში ჩასულმა საბჭოთა დელეგაციამ თავი სრულიად იზოლირებულად იგრძნო. გ. ჩიჩერინმა სსრკ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის მოადგილეს მაქსიმ ლიტვინოვს მისწერა: „მე შემექმნა შთაბეჭდილება ჩვენი სრული იზოლაციისა არა მხოლოდ ლოზანაში, არამედ ზოგადად... კურზონი კონფერენციის სრული ბატონ-პატრონია. ფრანგები თავმდაბლად მისდევნენ მას. მუსოლინიმ სრულიად დაკარგა ყოველგვარი დამოუკიდებლობა. თურქები საცოდავ პოლიტიკას ატარებენ, თითქოს ვინმეს მოტყუება სურთ და, საბოლოოდ, ნებდებიან და ემორჩილებიან...“ (Хормац, 2019:80). ყველა სხვა სახელმწიფო, მათ შორის იუგოსლავია და ბულგარეთი, ასევე, კონფერენცი-

აზე არაოფიციალურად მყოფი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაცია რსფსრ-ის წინააღმდეგი იყო.

საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრმა რაიმონ პუანკარემ წინადადებით მიმართა ინგლისისა და იტალიის მმართველებს, რათა ლოზანის კონფერენციაზე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაცია მიენვიათ, თუმცა მოკავშირეთაგან თანხმობა ვერ მიიღო. ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრი ლორდ კურზონი საქართველოს ეროვნული მთავრობის წარმომადგენელთა მიწვევის წინააღმდეგი არ იყო, მაგრამ კონფერენციაზე, ასევე, ფაქტობრივ, ე. ი. საბჭოთა მთავრობის წარმომადგენლის დაშვებასაც მოითხოვდა. დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი, ლორდ კურზონი ასე ასაბუთებდა თავის წინადადებას: „ინგლისმა ცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა, მაგრამ მას იურიდიულად არცერთი მთავრობა, არც ეროვნული და არც ბოლშევიკური არ უცნია. მე არ შემიძლია ამიტომ დაგეთანხმოთ ისეთი მთავრობის მოწვევაზე, რომელიც არ განაგებს თავის ტერიტორიებს“ (სარალიძე, 2017:360). რ. პუანკარემ ინგლისის წარმომადგენელს დაუსაბუთა, რომ 1921 წლის 27 იანვარს, ინგლისმა სხვა მოკავშირეებთან ერთად ცნო, როგორც საქართველო, ისე მისი ეროვნული მთავრობა. ამის შემდეგ, კურზონი იძულებული გახდა ელიარებინა თავისი შეცდომა, თუმცა ლოზანის კონფერენციაზე საქართველოს მოწვევის საკითხში ის მაინც ურყევი დარჩა. რადგან შეთანხმებას ვერ მიაღწიეს, გადაწყდა არც ეროვნული და არც საბჭოთა რუსეთის მიერ წარმოდგენილი საქართველოს მთავრობა მოენვიათ. მოგვიანებით, დიდმა ბრიტანეთმა სსრკ, როგორც სახელმწიფო, ოფიციალურად 1924 წლის 2 თებერვალს აღიარა.

კონფერენციის მეორე ეტაპზე, მას შემდეგ რაც 1923 წლის 23 აპრილს მოლაპარაკებები განახლდა, ანტანტის ძალებმა საბჭოთა დელეგაციის პირდაპირი დისკრიმინაციის გზა აირჩიეს. იტალიაში საბჭოთა კავშირის დიპლომატიური წარმომადგენელი ვაცლავ ვოროვსკი ოფიციალურად არც კი იყო ინფორმირებული კონფერენციის განახლების შესახებ და როდესაც ლოზანაში ჩავიდა, მოლაპარაკებებში მონაწილეობის უფლება არ მისცეს. იმავე დღეს საბჭოთა მთავრობამ ვოროვსკის შვეიცარიის დატოვება უბრძანა, თუმცა უკვე გვიანი იყო – 10 მაისს ვოროვსკი ყოფილმა თეთრგვარდიელმა ოფიცერმა, შვეიცარიის მოქალაქე მორის კონრადიმ მოკლა (Белков, 1971:86).

16 მაისს, საბჭოთა მთავრობამ, ვოროვსკის მკვლელობასთან დაკავშირებით, მოწვეულ სახელმწიფოებს და შვეიცარიას საპროტესტო ნოტები გაუგზავნა, ხოლო 20 ივნისს შვეიცარიასთან ურთიერთობები შეწყვიტა. მოლაპარაკებების შედეგად, საბჭოთა წარმომადგენლების მონაწილეობის გარეშე, მოკავშირეებმა სრუტეების რეჟიმთან დაკავშირებით მათი პროექტის მიღების, ასევე, ადგილობრივი კომისიის შესახებ, თურქეთთან შეთანხმების მიღწევა მოახერხეს.

ლოზანის სამშვიდობო კონფერენციაზე, რუსეთის მთავრობამ აქტიურად დაუჭირა მხარი თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიულ მთლიანობას და სუვერენიტეტს (სვანიძე, 2002:314-316). 1922 წლის 6 დეკემბერს, კომისიის მეორე შეხვედრაზე, საბჭოთა დელეგაციის მისამართით, კურზონმა უკმაყოფილება გამოთქვა, რადგან რუსული პროგრამა მიზნად ისახავდა შავი ზღვის რუსულ ტბად გადაქცევას, რომლის კართანაც თურქეთი ერთგული მცველი იქნებოდა. თავის მხრივ, ლოზანის კონფერენციაზე ოსმალეთის დელეგაციის მეთაურმა, ისმეთ ფაშამ (Mustafa İsmet İnönü, 1884-1973), საბჭოთა რუსეთის პოზიციების მხარდაჭერაზე უარი თქვა, რის გამოც რუსეთის ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ არა თუ ვერ მოიპოვა ახალი პოზიციები ლოზანაში, არამედ ძველიც კი დაკარგა. კომისიაში გამართული დისკუსიების დროს, ისმეთ ფაშამ განაცხადა, რომ ის არ მოითხოვდა დასავლეთ თრაკიის თურქეთისთვის დაბრუნებას. რეგიონში მცხოვრებ ხალხს უფლება ჰქონდა, საკუთარი ბედი თავად გადაეწყვიტა. აღმოსავლეთ თრაკიის საზღვრები 1913 წლის სტამბოლის ხელშეკრულებით განსაზღვრულ ფარგლებში უნდა ყოფილიყო (Lozan Barış Konferansı, 2018:58).

1923 წლის 24 ივლისს, დიდმა ბრიტანეთმა, საფრანგეთმა, იტალიამ, იაპონიამ, საბერძნეთმა, რუმინეთმა, სერბების, ხორვატებისა და სლოვენების სამეფომ, ერთი მხრივ, და თურქეთმა, მეორე მხრივ, ლოზანის სამშვიდობო ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს. სრუტეების საკითხთან დაკავშირებით, ინგლისურმა დიპლომატიამ თურქეთისგან მნიშვნელოვანი დათმობები მიიღო: ხელშეკრულება ითვალისწინებდა, მშვიდობიან და საომარ დროს, სავაჭრო და სამხედრო (საზღვაო და საჰაერო) გემების სრუტეებში გადაადგილების თავისუფლებას; ბოსფორისა და დარდანელის დე-

მილიტარიზაციას, ანუ სანაპირო სიმაგრეების განადგურებას. ლოზანის კონფერენციის გადაწყვეტილებით, შავი ზღვა გადაიქცა საერთაშორისო ზღვად, სადაც შავი ზღვის განაპირა სახელმწიფოებისთვის როგორც სავაჭრო, ისე სამხედრო გემების მიმოსვლა უზრუნველყოფილი იყო.

1923 წლის 23 აგვისტოს თურქეთმა მოახდინა ხელშეკრულების რატიფიკაცია, ხოლო ძალაში შევიდა 1924 წლის 6 აგვისტოდან, როდესაც რატიფიკაცია ყველა ხელმომწერმა სახელმწიფომ მოახდინა.

ლოზანის კონფერენციაზე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ემიგრირებული მთავრობის მიერ წარგზავნილი არაოფიციალური დელეგაციის ძალისხმევით, საქართველო შეტანილი იქნა კონფერენციის ოქმებში. გარდა ამისა, კონფერენციამ სრუტეების კონვენციის XII მუხლში საქართველოს ადგილი დაუტოვა. აღნიშნულ მუხლში საუბარი იყო საერთაშორისო კომისიაზე, რომელსაც სრუტეების საკითხში ახალი წესების შესრულებაზე მეთვალყურეობა ევალებოდა. იმავე მუხლის III აბზაცში, რომელსაც მეტსახელად „ქართველების აბზაცს“ უწოდებდნენ, აღნიშნული იყო, რომ შავი ზღვის მოსაზღვრე სახელმწიფოებს – საქართველოსა და უკრაინას, რომელთაც ლოზანის კონფერენციის მუშაობაში ოფიციალურად მონაწილეობა არ მიუღიათ, უფლება ჰქონდათ საერთაშორისო სრუტეების საკითხის შემსწავლელ კომისიაში საკუთარი წარმომადგენელი გაეგზავნათ.

1922-1923 წლების ლოზანის კონფერენციაზე საბჭოთა დელეგაციამ, არაერთხელ განაცხადა პრეტენზია, კონფერენციაზე საქართველოს ეროვნული მთავრობის წარმომადგენლების დაშვებასთან დაკავშირებით, თუმცა საბჭოთა დელეგაციის მეთაურმა, გიორგი ჩიჩერინმა უარყოფითი პასუხი მიიღო. უფრო მეტიც, საქართველო კონფერენციის ოქმებში შეტანილი იყო, როგორც შავი ზღვის მოსაზღვრე დამოუკიდებელი სახელმწიფო და სრუტეების კონვენციის მე-12 პუნქტის მე-3 ქვეპუნქტით, მისთვის საკონტროლო კომისიაში ადგილი გამოყოფილი იყო (არქივი, ფ. 1864, ს. 820:6).

კონფერენციაზე ქართულ დელეგაციას დიდი დახმარება გაუწია ფრანგმა დიპლომატმა რენე მასიგლიმ (René Massigli). იგი, 1920-1931 წლებში, თურქეთში საფრანგეთის ელჩი, ამასთანავე ელჩების კონფერენციის გენერალური მდივანი იყო. 1923 წელს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობისადმი გაგზავნილ წერილში ა. ჩხენკელი წერს: „...ეს არის მოვედი მასიგლისაგან, ის ხომ პირველი წყაროა. გადაშალა კონვენციის პროექტი და წამაკითხა მე-12 მუხლი კომისიის შესახებ: თურმე პრესას გამოუტოვებია მუხლის უკანასკნელი აბზაცი, რომელიც სწორედ ჩვენ გვეხება! აქვე გიგზავნით ამ მუხლის ასლს უკლებლად. უკანასკნელ აბზაცში არაა დასახელებული საქართველო, მაგრამ მხოლოდ ის იგულისხმება მასში. ეს აბზაციო, განმარტა მასიგლიმ, სპეციალურად თქვენთვის დაუმატესო, გაიმეორა მან ხაზგასმით. მაშ რად პირდაპირ არ დაასახელებთ საქართველო-მეთქი, შევეკითხე მე. იმიტომ რომ საქართველო არაა მონაწილე კონფერენციის, მარტო ის ითვლება დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ შავ ზღვაზე, ჩამოთვლილთა გარდა, თან შეიძლება ჩიჩერინთან დავიდარაბას გაურბოდნენ, რატომ უკრაინა არ არისო, ეს კი არავისგან არაა ცნობილი „დე ფაქტო“ და დე იურე“-ო... ნუთუ კიდევ არა ხართ კმაყოფილი, მეუბნება მასიგლი: საქართველო ნახსენებია თვით რუსების მოთხოვნით ოქმებში, ამას ხომ თქვენც თხოულობდით. მეორეს მხრით, თვით კონვენციაშიც სპეციალური აბზაცია საქართველოსთვის. მეც არაფერი დამრჩენოდა იმის გარდა, რომ მაღლობა გადამეხადა. სრუტეების ტექსტიც მომცა და დასძინა, ეს ერთგვარი დოკუმენტია, ჩვენი კანცელარიიდან გამოსული, როგორც ჩემი წერილი რუსებისადმი...“ (ჩხენკელი, 2024:272).

მიუხედავად დიდი ძალისხმევისა, შემდგომში ეს პოზიცია ქართულმა ემიგრაციამ ვერ შეინარჩუნა. 1936 წლის 22 ივნისიდან 20 ივლისამდე, შვეიცარიის ქალაქ მონტრეში საერთაშორისო კონფერენცია ჩატარდა. 1936 წლის 20 ივლისს, ხელი მოეწერა ფრანგულ ენაზე შედგენილ მონტრეს კონვენციას, სრუტეების რეჟიმის შესახებ, რომელიც ძალაში იმავე წლის 9 ნოემბერს შევიდა. 1923 წლის ლოზანის კონვენცია შეიცვალა. ახალი კონვენციის ხელმომწერები არიან დიდი ბრიტანეთი, ბულგარეთი, საფრანგეთი, საბერძნეთი, იაპონია, რუმინეთი, თურქეთი, საბჭოთა კავშირი და იუგოსლავია (Tulun, 2020:7). მონტრეს კონვენციის ძალით, სრუტეების საერთაშორისო კომისია გა-

უქმდა და აღნიშნულ ზონაზე, თურქეთის სრული სუვერენიტეტი აღდგა. შავი ზღვის სრუტეებზე – ბოსფორსა და დარდანელზე კონტროლის ბერკეტები თურქეთის რესპუბლიკას გადაეცა. ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემს როგორც მშვიდობიან, ასევე ომის დროსაც სრუტეების თავისუფალი გავლის უფლება ეძლეოდა. მშვიდობიან პერიოდში ყველა შავიზღვისპირა სახელმწიფოს შეეძლო თავისუფლად გაეტარებინა თავისი გემები სრუტეებში. კონფერენციაზე კამათი გაიმართა არაშავიზღვისპირა სახელმწიფოების სამხედრო გემების უფლების გარშემო. არაშავიზღვისპირა სახელმწიფოთა უფლებები მკვეთრად შეიზღუდა. მშვიდობიან დროს მათ შეეძლოთ შეეყვანათ შავ ზღვაში მხოლოდ მსუბუქი წყალზევითა გემები, სამი კვირის ვადით. ამასთან, არაშავიზღვისპირა ყველა სახელმწიფოს გემების საერთო ტონაჟის მოცულობა მკაფიოდ განისაზღვრა. ომის დროს, თურქეთის ნეიტრალიტეტის შემთხვევაში, სრუტეები მეომარი სახელმწიფოების სამხედრო გემებისთვის დახურული უნდა ყოფილიყო, ხოლო საომარ მოქმედებებში თურქეთის ჩაბმის შემთხვევაში, სახელმწიფოებს უფლება ეძლეოდა ემოქმედათ სრუტეების ზონაში საკუთარი შეხედულების მიხედვით. არაშავიზღვისპირა სამხედრო გემების გატარება მათი კლასის, ტონაჟის და შავ ზღვაში ყოფნის ვადების მიხედვით იზღუდება. კონვენციის მიღებიდან 89 წელი გავიდა და იგი დღესაც ძალაშია, რაც ადასტურებს თურქეთის სუვერენიტეტს ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებზე და არეგულირებს შავ ზღვაზე გემების მოძრაობას.

ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსები, რომლებიც უძღურნი აღმოჩნდნენ საკუთარი წარმომადგენლის საშუალებით დაეცვათ საქართველოს ინტერესები მონტრეს კონფერენციაზე, იმედს არ კარგავდნენ, რომ სრუტეების საკითხის განხილვისას, საქართველოს უფლება, როგორც შავი ზღვის მოსაზღვრე სახელმწიფოსი, დაცული იქნებოდა, რადგან მას ეს უფლება ლოზანის კონვენციამ შეუნარჩუნა.

რუსეთის წარმომადგენელი გიორგი ჩიჩერინი შეეცადა სრუტეები ყველა სახელმწიფოს სამხედრო გემებისთვის დაეკეტა, გარდა თურქეთის გემებისა, თუმცა ეს მაშინ ვერ განახორციელა. რუსეთს სურდა შავი ზღვის გამოცხადება მონაპირე სახელმწიფოების დაკეტილ ზღვად, რაც დანარჩენ სახელმწიფოებზე რუსეთის გაბატონებას გამოიწვევდა.

თავის მხრივ, საქართველოს ემიგრაციულმა მთავრობამ მონტრეს კონვენციის კანონიერება ეჭვქვეშ დააყენა. მათი აზრით, საერთაშორისო სამართლის თანახმად, მხოლოდ ის ხელშეკრულება ითვლება კანონიერად, რომელზეც ყველა მონაწილე ქვეყანამ ხელი მოაწერა. ახალი კონვენციის შემთხვევაში კანონიერება ეჭვქვეშ დადგა, რადგან ლოზანის კონფერენციისგან განსხვავებით, იტალიის ხელისუფლებას მონტრეს კონვენციაზე ხელი არ მოუწერია, უფრო მეტიც მათი დელეგაცია კონფერენციას არც დასწრებია. ა. ჩხენკელს მხედველობაში ჰქონდა ის ფაქტი, რომ 1935 წლის 3 ოქტომბერს, იტალიის არმია ეთიოპიაში შეიჭრა, რის გამოც დიდი ხნის მეგობრები – იტალია და ინგლისი ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ. მიუხედავად ამისა, იტალიას მაინც დაუტოვეს ადგილი მონტრეს კონვენციაში, რაც საერთაშორისო ნორმების დარღვევა იყო (სარალიძე, 2010:65).

ქართველი პოლიტიკოსები საერთაშორისო ხელშეკრულებების გახშირებული დარღვევის ფაქტებს საერთაშორისო უფლების დაცვის საქმეში ერთა ლიგის სისუსტედ მიიჩნევდნენ. აკაკი ჩხენკელმა ოფიციალური წერილით მიმართა მონტრეს კონფერენციის თავმჯდომარეს, სტანლეი ბროსს (**„დამოუკიდებელი საქართველო“**, №126) და განუმარტა, რომ საქართველოს, როგორც შავი ზღვის მოსაზღვრე სახელმწიფოს კონფერენციაში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა, რაც თავის დროზე, 1923 წელს ლოზანის კონფერენციამ მიანიჭა.

დასკვნები: ამრიგად, ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსები იმედს არ კარგავდნენ, რომ საქართველო აუცილებლად აღადგენდა დაკარგულ სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას. ისინი რკინის ფარდის მიღმა, საერთაშორისო დონეზე, აქტიურად იცავდნენ საქართველოს კანონიერ უფლებებს. მათი ძალისხმევის შედეგად, ლოზანის კონფერენციამ განსაზღვრა საქართველოს, როგორც დამოუკიდებელი ქვეყნის ადგილი სრუტეების კონვენციაში. ისინი ყველაფერს აკეთებდნენ, რათა საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენელი საქართველოს მხარედ არ ეცნოთ, რასაც მოწმობს მათ მიერ მაღალ დონეზე შედგენილი მემორანდუმები, განცხადებები, პირადი წერილები, რომლებსაც მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის წარმომადგენლებს უგზავნიდნენ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- დოკუმენტები** გენუისა და ლოზანის კონფერენციებში საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელთა მონაწილეობის შესახებ (მიმართვები, მემორანდუმები, მიმოწერა და სხვ.). ლოზანის კონფერენციის დელეგატები ა. ჩხენკელი და ხ. შავიშვილი, საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 1864, ანაწერი: 2, ს. 636.
- მიმოხილვა** ერთა ლიგის ასამბლეის სხდომებსა და საერთაშორისო კონფერენციებზე 1920-1924 წლებში საქართველოს საკითხის განხილვის შესახებ (ფრანგულ ენაზე), ფონდი 1864, ანაწერი: 2, ს. 820.
- სარალიძე ლ.** (2010), მონტრეს კონფერენცია და ქართული ემიგრაცია (1936 წ.), ქართული ემიგრაცია, კრებული I (59-69). თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პოლიტოლოგიის ინსტიტუტი, გიორგი მაჩაბლის ფონდი.
- სარალიძე ლ.** (2010/2011), რუსეთ-საქართველოს 1932 წლის თავდაუსხმელობის პაქტი და ქართული ემიგრაცია. ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები X-XI (380-385). თბილისი: უნივერსალი. **სარალიძე ლ.** (2017), არისტიდ ბრიანი და კავკასიის ერთიანობის იდეა (352-367). ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები XII, თბილისი.
- სვანიძე მ.** (2002), ოსმალეთის ისტორია: 1600-1923, ტომი II (314-316). თბილისი: ქრონოგრაფი.
- სრუტეების** თავისუფლება და საქართველო, გაზ. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №126 (1936), პარიზი.
- ჩხენკელი ა.** მიმოხილვა საქართველოს უახლესი წარსული (1921-1933 წ.წ.) (ფრანგულ ენაზე), საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე 915.
- ჩხენკელი ა.** წერილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას ლოზანიდან, 1923 წ., აკაკი ჩხენკელი საქმიანი წერილები, საუბრის ჩანაწერები და სხვა ოქმები (2024), მთავარი რედაქტორი ზურაბ გაიპარაშვილი, თბილისი: თსუ.
- Lozan Barış** Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım 1, C 1, Kitap 1 (2018), (s.58). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Rozakis Ch. L., Stagos P. N.** (1987), The Turkish Straits (p. 25). Boston: M. Nijhoff.
- Tulun Teoman Ertuğrul** (2020), The Montreux Convention: A Regional And Global Safety Valve (p. 7). Ankara: Center for Eurasian Studies.
- Белков А. К.** (1971), Вацлав Вацлавович Воровский (стр. 86). Москва:Мысль.
- Хормач И.** (2019), Советская Россия на Лозаннской конференции по урегулированию положения на Ближнем Востоке (1922-1923 годы) (стр. 74-92). Новая и новейшая история, №2, Москва:Russian Academy of Sciences.